

MƏMMƏDOVA NİGAR ORUC

ADPU, XDM-nin müəllimi

mamedovanigar90@gmail.com

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-0401-3629>

QƏRBİ AZƏRBAYCAN (İNDİKİ ERMƏNİSTAN) ETNOTOPONİMİK SİSTEMİNİN ƏDƏBİ TÜRKCƏDƏ LEKSİK-SEMANTİK SABİTLİK VƏ ŞİVƏLƏRDƏ MÜTƏHƏRRİKLİK ƏLAMƏTLƏRİ XÜLASƏ

Dilin ümumi sistemində etnotoponimlər də xüsusi lay, təbəqə təşkil etməklə mühüm yerlərdən birini tutur. Azərbaycan onomologiyasında ən qədim dövrlərdən formalaşmış qəbilə, tayfa, nəsil, soy, tirə adları bildirən etnotoponimlər heç də birdən-birə yaranmamış və onlar daim yarandığı dövrdən xalqın tarixini, milli psixologiyasını, dünyagörüşünü, dini-mifik baxışlarını, peşə və məşğuliyyətini və s. əks etdirmək fonlarında formalaşmış, milli zəmində cəmiyyətin bütün üzvlərinə bərabər şəkildə xidmət göstərmiş və göstərməkdədir. Müşahidələrimiz göstərir ki, etnotoponimik sistemə dair yazılmış elmi-nəzəri mənbələrdə tədqiqatçılar müəyyən fikirlər söyləyərkən etnotoponimlərin bəzi müxtəlif mərhələrdə müxtəlif dialekt resurslarının təsirinə məruz qalmalarını nəzərə almamışlar. Odur ki, müasir etnotoponimlər haqqında yürüdülmən fikirlər qədim türk-Azərbaycan tayfa, qəbilə adlarını və əksinə, qədim tayfa, qəbilə, soy, nəsil adları haqqında söylənilənlər onların real-tarixi etimoloji təhlilini tam əhatə edə bilməmişdir. Etnotoponimlər coğrafi adların ən qədim layı olduğu üçün onların leksik-semantik əlamətlərinə nəinki ekstralingvistik faktorlar, heç dialekt və şivələrdə təsir göstərə bilmir, onlarda sabit və davamlı məna xüsusiyyətlərin tarix boyu davam edir, dialekt xüsusiyyətləri isə onların forma və şəkillərini dəyişir, sabit formadan qeyri-mütəhərrik şəkllə salır. Bunun nəticəsidir ki, bəzən bir etnotoponimlərin məna çaları haqqında yekdil fikir söylənilmir, semantik yozumlar baş alıb gedir, intuitiv təhlillər ard-arda düzülür, bir qədim tayfa adının etimologiyası qaranlıq qalır. Etnotoponimlərin dəqiq semantik təhlili üçün yazılı mənbələr olmadığı yerdə dialekt sistemi də dəqiq informasiya vermək iqtidarına malikdir. Apardığımız araşdırmalar onu da deməyə əsas verir ki, etnotoponimlərə şivə elementləri əlavə edilərək, onların sturukturca dəyişikliyə məruz qoyma hallarının nisbəti indiki Ermənistandakı türk-Azərbaycan etnocoğrafi adlarla ümumtürk tayfa adları arasında bərabərlik təşkil edir, yəni səslənmə, sturuktur komplekslərində fərqliliklər yaransa da, məna mənbəyi, semantik cəhəti sabit bərabərlik, yaxud paralellik yaradır ki, məqalədə bu məsələlər araşdırılmışdır.

Açar sözlər: İndiki Ermənistan, türk-Azərbaycan mənşəli etnotoponimlər, tayfa adlarının şivə variantları, semantik sabitlik.

İndiki Ermənistanda mövcud olmuş türk-Azərbaycan mənşəli etnotoponimlər tarixən həm Azərbaycan ədəbi türkcəsinin dil qayda-qanunlarına, həm də dialekt və şivələrinin tələffüz formalarına uyğunlaşdırılaraq bu günümüə gəlib çatmışdır. Etnotoponimlərdə semantik dayanıqlılıq həm ədəbi dilin, həm də dialekt sisteminin

səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. Etnotoponimlərdə struktur (səs kompleksi) tarixi dəyişiklik hər iki dil kateqoriyası üçün də xarakterikdir. Etnotoponimlərin həm ədəbi dil, həm də dialekt formaları və mənaları ümumi sözlər əsasında yaranmışdır. A.Axundov ümumi sözlərlə xüsusi adları (onomastik vahidləri) müqayisə edərək yazır: “Ümumi sözlərdə olduğu kimi, xüsusi sözlərdə də üç cəhət özünü göstərir; səs kompleksi, məna cəhəti, məna mənbəyi; başqa sözlə, fonetik söz, denotut, siqnifikatı, lakin xüsusi sözlərdə axırncı iki cəhət öz xüsusiyyətinə görə ümumi sözlərdə olduğundan kəskin surətdə fərqlənir. Ümumi sözlərdə denotut və siqnifikat bilavasitə əlaqədardır”(11, 245).

Burada denotat-adların obyekt, siqnifikat-o obyektə verilən adın mənası deməkdir. Bu anlayışları daha dəqiq və geniş izah etmək üçün indiki Ermənistanda mövcud olmuş Daylaxlı; yaşayış məntəqə adını götürək: Dərələyəz mahalına məxsus olan bu yaşayış məntəqəsinin adı “daylax” sözü əsasında yaranmış və bu, fonetik sözdür, denotatdır, heyvanların bir növüdür. Sözü kök hissəsi “day” siqnifikatdır. Bu sxem “day”/“daylax” sözünün əsl heyvan adı olduğunu göstərir, lakin burada denotat heyvan yox, tayfadır və öz mənasına görə “daylax-heyvan” mənasına nisbətən süniliyi, etnotoponimləşməsi ilə seçilir. Bu fikir ümumi söz əsaslı bütün etnonimik adları da əhatə edir. Tarixi-diaxron aspektindən “daylax” sözünə yanaşdıqda aydın şəkildə görürük ki, bu leksik vahid heç də heyvan adı ilə bağlı olmamışdır. Belə ki, “day//daylax” sözünün qədim kökü “döl” sözündən olub, “doğmaq, törəmək” deməkdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dilində də işlənmiş “dölək sözü “doğmaq, törəmək” mənasını ifadə edir (9, 225). Müasir Azərbaycan ədəbi dilində “day//dayça” sözləri işləndiyi halda, dilimizin Çəmbərək, Kaliniko, Qazax, Ağdam, Gədəbəy, Laçın, Tovuz dialekt və şivələrində “daylax” sözü çıxış edərək “at balası” mənasını bildirir (12, 120;13, 120). Qədim qaynaqlarda da göstərilir ki, “day//daylaq” sözü antik dövrlərdə “dəvə balası” anlamını bildirmiş, yəni “doğulan” sözündən törəmişdir. Bu anlamı nəzərə alaraq, “Daylaxlı” etnotoponiminin mənasını “heyvanların doğulan yerində salmış kənd” mənasında izah etmək daha ağılabatandır. Deməli, qədim türk sözünün nominativliyi ilə nə qədər toponimlər qoruyub saxlaması, bir o qədər də dialekt və şivələr mühafizə edir.

Azərbaycan şivələrində ümumi sözlərlə toponimlərdə tarixən iştirak etmiş leksik vahidlərin mənacə sabit, fonetik formacə fərqli cəhətlərini Qərbi Azərbaycanın 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Qırxbulaq nahiyyəsində mövcud olmuş Bəydili etnotoponimində də təsadüf edirik (1, 4). “Bəy” və “dil” leksik vahidləri əsasında formalaşmış Bəydili etnonimi Mahmud Kaşğarinin lüğətində Oğuz tayfalarının birinin adı kimi göstərilmişdir (5, 722). Lüğətdə qeydə alınmış “Bəytili” etnoniminin hər iki komponenti (bəy+tili) anlaşıldığından rus türkoloqu A.N. Komonov onu “gözəl natiq” mənasında izah etmişdir (14, 53). Kaşğari dönmində türkcələrdə “Bəyi” antroponimi də işlənmişdir (5, 722). Belə güman etmək olar ki, Bəyi adlı kişi Kaşğari dönmindən çox-çox əvvəllər gözəl natiqlik məharətinə malik olduğuna görə, oğuz boylarından birinə Bəytili adı verilmiş və etnonim şəxs adı əsasında təşəkkül tapmışdır. Çünki antroponimin tayfa adına transferi bütün dövrlərdə türkcələrdə qanuni hallardan olmuşdur. Qədim dövrlərdə “bəy” sözünün “varlı,

dövlətli, zəngin; rütbə, titul” anlamları ilə bərabər “gözəl” mənası da olmuşdur, hazırda isə “bəy” sözündən dilimizdə hörmət əlaməti olaraq nitq etiketi kimi istifadə edilir. Mahmud Kəşğarinin lüğətində “bəy” sözü ilə bərabər “tıl”(til, dil sözü də qeydə alınmış və o, cümlə daxilində verilmişdir: “Ərdəm başı tıl”= ərdəmin başı dildir. Yəni gözəl söz danışmağı bacarmaq lazımdır. Yaxşı söz danışanda şərəfə, şöhrətə çatar (15, 169). “Ol anqur tıl təyürdi= o ona dil toxundurdu, dillə, sözlə incitdi, dil uzatdı (15, 347). Til (dil) insan bədəninin başla birlikdə ən hündür yerində yerləşir və ünsiyyət, danışmaq vasitəsi kimi bu orqan həmin prosesi yerinə yetirərkən irəli, geri, çıxıntılı şəkillər alır. İnsanın dili olduğu kimi torpağın da dili var, o da uc, zirvə, hündür və s. yerlərdə işarələnir. Tarixən Bəytili tayfaları digər boylarla müqayisədə coğrafi relyef baxımından yaşadıkları ərazisinin uc, hündür, zirvə, çıxıntı olan hissələrində məskunlaşdıqlarına görə belə də ad ala bilərdilər, çünki “til”(dil) sözü tarixi inkişaf nəticəsində türkcələrdə, o cümlədən dilimizin müxtəlif dövrlərində ən çox çoxmənalılıq keyfiyyəti qazanan ümumi leksik vahidlərindən biridir. Biz bunu Bəydili toponimi üçün məqbul hesab etsək də, lakin onun qədim mənasının (“gözəl natiq”) da mühafizəsini etnotoponimdə istisna etmirik. Hazırda “til” sözünün Azərbaycan dilinin Kəlbəcər, Göygöl, Tovuz şivələrində “uc, zirvə, hündür tərəf”, Zaqatala şivəsində “çıxıntı” mənalarında işlənməsi də söylədiklərimizi təsdiq edə bilər (13, 497). XI-XII əsrlərdə Oğuzların tərkibində səlcuq yürüşlərində fəal iştirak etmiş, XVI əsrdə Səfəvilər dövlətinin siyasi həyatında mühüm rol oynamış, XVII əsrdə Şahsevən tayfa ittifaqına daxil olmuş “bəktili” etnoslarının adında “til” sözü Azərbaycan dilinin qeyd edilən dialekt və şivələrdəki semantikasi ilə paralellər yaratmış, öz mənalarını həm toponimdə, həm də şivələrdə qoruyub saxlamışdır. “Til//dil “ sözü tarixən olduğu kimi hazırkı türkcələrdə də və onların dialekt areallarında coğrafi termin kimi işlənməsi də söylədiklərimizi faklaşdırmaq üçün əsas sübutlardandır (16, 258) və bu söz Azərbaycan dilinin Meğri şivəsində “dilit” səs kompleksində çıxış edərək “hissə, parça” mənasını bildirir (12, 130). Bu mənəni “torpağın, ərazinin bir hissəsi” anlamında da yozmaq mümkündür.

Tədqiqatın gedişində biz qətiyyənlə o fikirdə deyilik ki, etnotoponimin yaradılmağında şivə elementləri aktiv iştirak etmişdir. Bizim baxışımız belədir ki, tarixən ümumi sözlərin mənə və formaları etnotoponimlərdə və müasir şivələrimizdə necə olmasıdır?- sualını cavablandırmaq məqsədi daşımaqla iki aspekt güdülür. Birincisi, etnotoponimlərə ümumi sözlərin tarixi keçidləri, ikincisi, həmin ümumi sözlərin şivələrimizdəki forma və mənalarıdır ki, hər iki aspektdə tarixi-müqayisəli üsulla aparılan araşdırma izi həm toponimimika, həm də tarixi dialektologiya elmlərinə güclü və səmərəli xeyir verə bilər. Məsələn, Qərbi Azərbaycanın İrəvan əyalətinin Qəmərli rayonu ərazisində mövcud olmuş Yappa kəndi adını götürək. Ə.Ələkbərli Yappa kəndini Vedi rayonuna tabe olan kənd kimi verir və oykonimin əmələ gəlməsi barədə yazır: “Elmi ədəbiyyatda Yappa kəndinin adının mənşəyi barədə dəqiq fikir yoxdur. Təkcə onu ehtimal etmək olar ki, yerli dialektdə “yappa” sözü “yastı” mənasında işlənirdi və çox mümkündür kənd coğrafi yerinə-yastanada yerləşdiyinə görə bu adı almışdır” (16, 338). Həqiqətən də, “yappa” sözü Qərbi Azərbaycanın Vedi şivəsində “yastı” mənasını ifadə edir (12, 409). Tədqiqatçı

“yappa” sözünün şivə variantına diqqət yetirsə də, tarixi formalarına nəzər salmadığına görə, yanlışlığa yol vermişdir. Belə ki, “yappa” sözündə 2 qədim türk sözü gizli şəkildədir və bu söz “yap” və “buğ” sözlərindən yaranaraq mürəkkəb quruluşlu leksik vahid formalaşdırmışdır. “Yap” sözü Mahmud Kaşğarinin lüğətində feil kimi işlənərək “hörmək” (divar) mənasında işlənmişdir: “ər tam yaptı= adam divar hördü” (16, 58). “Yapmaq” felinin “qapamaq”, “qurmaq”, “düzəltmək” mənaları da lüğətdə əksini tapmışdır. (16, 58). “Yapmaq” sözü “Oğuznamə” də “qurmaq, tikmək” mənasında olmuşdur (17, 192). Azərbaycan dilinin Zaqatala şivəsində “örtmək” mənasında olan “yapmax” sözü işlənir: - Yapmağa öyün üsdünə qamış gətirəllər (13, 541). Qədim türkcədə “örtmək, qapamaq” mənasında olan “bu” kökü işlənmişdir (18, 76). İki qədim türk sözü əsasında yaranmış “yappa” leksik vahidində denotatlıq feillərdə təzahür etmiş və denotat sözlər “yapmaq” və “bağlamaq” hərəkət bildirən leksik vahidləridir. Bu vahidlər toponimləşərkən müəyyən qədər süniləşərək öz mənalarını və da saxlayırlar. Yappa etnotoponimi aid olduğu obyektə əlaqədar şəkildə yaranmışdır. Belə ki, qədim türk qəbilələrində eradan əvvəlki və sonrakı dövrlərdə müəyyən torpaq növünə saman, mal peyini qarışdıraraq kərpic kəsilmiş və onlardan kiçik daxmalar, yozmalar, xosmalar, evlər tikilmişdir. Belə evlərin divarları hörülən palçıqlarla da suvanırdı və bu işləri qəbilənin xüsusi zümrələri yerinə yetirirdilər. Bu izləri icra edənlər yappaçılar adlanırdı. Yappa qəbilələri erkən orta əsrlərdə türkmən soylarından biri idi və belə güman etmək olar ki, bu soylar türkmənlərdən törəmişdir. Əbül Qazi xan Xarəzmi “Türkmən şəcərəsi” əsərindən belə məlum olur ki, Oğuz xanın nəvələrindən birinin adı “öylü” olmuş və onun törəmələri, gələcək nəsilləri tayfanın yaşayış tərzinə uyğun, müvafiq evlər tikməklə məşğul olduğuna görə nəsil belə ad almışdır. Müasir “Yappa” tayfası da həmin nəslin qalıqlarındandır. Bu tayfanın izlərində ən çox Türkmənistanda Yapa, Yapma kənd adlarında, Cənubi Azərbaycanda Təbriz yaxınlığında yerləşən Yappa oykonimində, Əfqanıstanda Bədərhan vilayətinə daxil olan Yappa kənd adında, Özbəkistanda Yoppo oykonimində rast gəlirik (19, 143). Tarixən türk xalqlarında “Yappa” etnotoponimləri “ev tikmək işləri ilə məşğul olduqlarına görə xüsusi qrupdan olan sənətkarların” birliyi mənasına gəlir ki, tayfa da bu cür adlandırılmışdır. Qərbi Azərbaycanda 2 Yappa adlı yaşayış məntəqəsi olmuş (9, 274) və İ. Bayramov doğru olaraq göstərir ki, yapa və yapma etnonimi “yappa” formasında toponim yaradıcılığında iştirak etmişdir, yəni “yappa/yapa”, “yapma” etnonimlərinin fonetik variantıdır (20, 182). Etnotoponimləri şivə leksik vahidləri ilə müqayisəli şəkildə araşdırdıqda dil tarixi üçün açılmamış müəyyən dil faktları ilə bərabər, toponimiyamızda hökm sürən dolaşq fikirləri də aradan qaldırmaq olar.

İndiki Ermənistanda türk-Azərbaycan etnosunun qədimliyini sübut edən dəlillərdən biri Aran toponimidir və 1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində, 1728-ci ildə həmin əyalətin Qırqbulaq nahiyyəsində Arani-Mirzə və Aran adlı yaşayış məntəqələri mövcud olmuşdur (1, 72-77). “Aran” sözü toponimə çevrilənə qədər qədim türkcələrdə uzun bir tarixi yol keçmişdir. Şumer- türk açar sözləri lüğətində qeyd edilir ki, bu söz qədim Şumer, Azərbaycan, tatar, qazax, monqol, özbək

dillərində “at tövləsi; axur” mənasını bildirmişdir (2, 116). “Aran” sözünün tarixi dövrlərdəki bu mənalara sabit qalmamış və bu söz semantikasını daha da genişləndirərək, “dağ ətəyində külək tutmayan yer, düzənlik” mənasını ifadə etmişdir. “Aran” sözünü farsdilli hesab edənlər kökündən yanılırlar, çünki farsların indiki yaşadıkları əraziyə gəlişləri bizim eradan əvvəl I minilliyə təsadüf edir və həmin dövrdən çox-çox əvvəl bu ərazidə qədim türk etnosların sələfləri yaşamış və “aran” sözü də türk dilinin ədəbi areallarında işlənməkdə idi. Digər tərəfdən isə “aran” sözünə türk-şumer ortaqlığı aspektindən yanaşdıqda da onun şumerlərdən qabaqkı dövrlərdə də türk dilinin qəbilə, tayfa ləhcələrindən işləndiyi qənaətinə gələ bilərik. “Aran” sözünün antroponim kimi işlənməsi miladdan öncə II əsrdə olmuşdur. Bir tarixi rəvayətə görə, təxminən miladdan öncə II əsrdə (bəzən də I əsrə şamil edirlər) Albaniyanın hökmdarı Aran olmuşdur. Ad türk dillərində Ərən (cəsur, qoçaq, igid) mənasında yozulur. Qaynaqların məlumatına görə, Aran, Araz çayından tutmuş ta Hunupakertə (mənası Hun məskəni), yəni İberianın sərhəddinə kimi olan ərazini idarə edirdi (3, 129-130). S. Aşurbəyliyə görə, Albaniyanın qədim yerli adı Aran olmuşdur. 262-ci ilə aid bir yazıda Sasani hökmdarı I Sapurun hakimiyyəti altında olan Zaqafqaziya ölkələri sırasında Aranın da adı çəkilir. S.Aşurbəyli Aran toponimini etimolojişdirərkən onun türk mənşəli söz olması qənaətinə gəlmişdir (4, 17). Mahmud Kaşğarının lüğətində “aran” sözü “axur, at tövləsi” mənasındadır (5, 39). “Aran” sözünün “tövlə mənası hazırda Dərbənd şivəsində də izlənir (6, 16). Mürəkkəb və düzəltmə söz formalarında “aran” leksik vahidi “aranbasar” şəklində “aran, düzənlik” mənasında Ordubad dialektində, yenə də “aranbasar” şəklində “yaylaqla aran yerlər arasındakı ərazi” mənasında Məğri şivəsində, “arançı” şəklində” biçin işlərini qurtaranadək yayda aranda qalan adam” mənasında Qazax dialektində işlənir (6, 16). Ən qədim türkcənin ilk yaranışı dövrlərində “aran” sözü Altay dilində “paran” şəklində işlənmiş və “xalq, yaşayış yeri” mənası bildirmişdir (7, 33). Hazırda mənşəcə oğuz salarlarının dilində “aran” sözü “qoyun ağılı, tövlə”, türk dilinin dialektlərində “örtülü yer, tütün qurutmaq üçün koma; dağın ətəyində küləktutmayan yer; vadi, çöl; tatar dilinin dialektlərində “pəyə, anbar”, qazax dilində “sayqaları ovlamaq üçün iti payalar şəklində (adətən qamışdan olur) qurğu”; “mal-qara ağılı”, Xarəzm özbəklərinin dilində “mal-qara həyəti, tövlə” mənalarda özünü göstərir” (8, 49).

Şumerdən də öncəki Altay türkcəsində işlənən “paran” (aran) sözü minilliklər ərzində öz semantik çalarlarını genişləndirsə də, toponimlərdə “isti yer” mənası ilə daşlaşmışdır. Yeni gəlmişkən onu da qeyd etməliyik ki, hazırda indiki Ermənistan ərazisində 2 toponimdə “aran” sözü müşahidə edildiyi halda, Azərbaycanda da bu coğrafi adların sayı 9-dan çoxdur və mikrocoğrafi adları da buraya əlavə etsək, bəlkə də yüzlərlə alınar.

Eramızın III əsrinin əvvəllərindən başlayaraq etnik mənşəcə yekcins olmayan hun tayfaları Azərbaycana axın etmiş və onların bir hissəsi Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistan) məskunlaşmışdır. Bu axın ümumilikdə Azərbaycanda türk mənşəli dialektlərin sayını artırmış, dilin dialekt sistemində müxtəlif fonetik, leksik, morfoloji elementlərinin kəmiyyətinin çoxalmasına güclü şərait yaratmışdır. Dialekt

sisteminə təsir edən dil elementləri toponimləri də təsirsiz ötürməmişdir. “Hun” etnonimi ilə bağlı təşəkkül tapmış coğrafi adlar Qərbi Azərbaycanda Xanaxlar (Dərələyəz mahalı), Xançallı (Amasiya rayonu), Hünüt (Meğri rayonu) oykonimlərində özünü göstərir (9, 399). Y.Cəfərov hunların dil tərkibindən danışarkən IV əsrin axırlarında Şərqi Avropa çöllərindəki hunların etnik tərkibinin dil baxımından bir-birinə yaxın olan protobulqar və əski türk tayfa dillərindən ibarət olduğunu göstərmişdir (10, 34). E.Əzizov hun etnonimini Orxon-Yenisey abidələrində işlənmiş “kün” (xala, camaat) sözü ilə müqayisə etmiş və qədim “kün” sözünün Azərbaycan dilinin Şəki dialektində “elgün” mürəkkəb quruluşlu sözün ikinci komponentindəki “gün” leksik vahidində k-g qohum səs əvəzlənmələri ilə işlənərək “qohum-qardaş” mənası ifadə etməsini göstərmişdir (8, 39). Hun dövründən günümüzə qədər gəlib çıxmış “katır” (qatır/turtı) (alçaq boylu at), “kinelli” (qiymətli qılınç), “qın” (qılınç, qələmi qoymaq üçün qab), “küngül” (qısaşaplı balta) sözlər həm etnotoponimlərdə daşlaşmış, həm də dialekt və şivələrimizdə öz izlərini müəyyən səs komplekslərinin mütəhərrikliyi ilə mühafizə etməkdədir. Məsələn, Dərələyəz mahalında mövcud olmuş və son yüzilliklərdə ermənilər tərəfindəndən məhv edilmiş Günnüt yaşayış məntəqə adını “günet” sözü ilə əlaqələndirib “dağın düşən tərəfi” mənasında izah etmək tamamilə özünü doğrultmur. Türk xalqlarında Günnüt tayfa adı olmuş, şivələrdə təhrifə uğramış hun dövrünün yadigarlarından olan “küngül” lekseminin mütəhərrik şəklidir və tayfa tarixən “enliəğzlı, qısaşaplı balta” ilə döyüşdülərinə görə belə adlandırılmışdır. Naxçıvanda hazırda mövcud olan Günnüt yaşayış məntəqəsinin adı da belə yozulmalıdır.

Nəticə. Etnotoponimlərin tarixi bəşəriyyətin yaranma tarixi qədər qədimdir və bu xüsusi adlar xalqın tarixi, məişəti, milli varlığı, adət-ənənələri, dini, mədəni səviyyəsi ilə əlaqədar olaraq yaranmış və onlar ədəbi dilin ümumi leksik qanun və normalarını özündə əks etdirməklə bərabər, şivələrin də ümumi mütəhərriklik qaydalarına tabe olmuş, sturukurlarında differensiallaşmalar baş vermiş, mənalərini sabit saxlayaraq etnonim yaratma ənənələri ilə tənzim olunmuşlar. Etnotoponimləri həm Azərbaycan ədəbi türkcəsinin, həm də şivələrin verdiyi dil faktları əsasında, müqayisəli aspektdə araşdırmaqla həm dil tariximiz, həm də tarixi dialektologiya elmlərimiz çox şey qazanmış olur.

Ədəbiyyat

1. İrəvan əyalətinin icmal dəftəri
2. Hüseynli N.Z., Məmmədova Y.V. "Türk dillərinin geneologiyası: Şumer və türk leksik paralelləri". Bakı, "Nağıl evi", 2012, 356 s.
3. Mustafazadə T. Ümumi tarix. I cild, (ən qədim zamanlardan 476-cı ilədək). Bakı, "Elm", 1995, 175 s.
4. Ашурбейли С.Б. О топониме "Аран". Материалы докладов II научной конференции посвященной изучению топонимики Азербайджанской ((Р. Баку, "ЭЛМ", 1981, стр. 17-20.
5. Kaşğari M. Divani lüğət-it-türk. IV cild, Bakı, "Ozan", 2006, 752 s.
6. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, (L-M), Ankara, 1999.

7. Циниус В. И. Этимологии алтайских лексем с анлаутными глухими придыхательными смычными губно-губным " л" и заднеязычным " к " //Алтайские этимологии Циниус, В.И. Этимологии алтайских лексем с анлаутными глухими придыхательными смычными губно-губным «п» и заднеязычным «к» / / Алтайские этимологии. (Б. науч. тр. Ленинград, " Наука" 1984, стр 17- 129
- 8.Əzizov E. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası, Bakı, "Elm və təhsil", 2016, 348 s.
9. Budaqov B., Qeybullayev Q. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı, Nafta- Press, 1998, 452 s.
10. Джафаров Ю. Р. Гунны и Азербайджан. Баку, "Элм", 1985, стр. 116.
- 11.Axundov A. Onomastik vahid, onun mahiyyəti və dil sistemində yeri // "Azərbaycan onomastikası problemləri II", "APİ", Bakı, 1988, s. 245-246.
12. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası. Bakı, "Elm və təhsil", 2011, 440s.
13. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 568 s.
14. Кононов А.Н. Родословная Туркмен (Сочинение Абу-л-Гази, хана хивинского). Издательство Академии наук (Р. Москва- Ленинград), 1958, 191 стр.
15. Kaşğari M.Divani lüğət-it-türk. Bakı, "Ozan", I cild, 2006, 512 s.
16. Kaşğari M.Divani lüğət-it-türk. Bakı, "Ozan", III cild, 2006, 400 s.
17. Oğuznamə. Bakı, "Yazıçı", 1987, 203 s.
18. Дрэвнэтюркский словарь. Москва, "Наука", 1987, 222 стр.
19. Гафуров А. Имя и история. Москва, "Наука", 1987, 222 стр.
- 20.Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan toponimləri sistemi. Bakı, "Elm", 2005, 432s.

Мамедова Нигяр Орудж

Признаки лексико-семантической устойчивости и смены диалектов в литературном турецком языке этнотопонимической системы Западного Азербайджана (ныне Армения)

Резюме

Этнотопонимы занимают важное место в общей системе языка, образуя особый пласт. Этнотопонимы, обозначающие названия родов, племен, родов, родов, тире, образовавшиеся из древнейших эпох в азербайджанской ономологии, появились не вдруг и со времени своего возникновения постоянно отражают историю, национальную психологию, мировоззрение, религиозные - мифические воззрения, профессии и занятия народа и т.д. формировалась на фоне рефлексии, служила и служит в равной степени всем членам общества на национальном уровне. Наши наблюдения показывают, что в научно-теоретических источниках, написанных об этнотопонимической системе, исследователи не учитывали тот факт, что этнотопонимы подвергались влиянию разных диалектных ресурсов на разных этапах выражения тех или

иных мнений. Поэтому современные представления о современных этнотопонимах не могли в полной мере охватить реально-исторический этимологический анализ древних тюрко-азербайджанских племенных и родовых названий и наоборот, то, что говорилось о древних названиях племени, племени, рода, рода. Поскольку этнотопонимы представляют собой древнейший пласт географических названий, на их лексико-семантические особенности не могут влиять не только экстралингвистические факторы, но и диалекты и диалекты, в них устойчивое и непрерывное значение сохраняется на протяжении всей истории признаков, при этом диалектные особенности меняют свои формы и образы, они не меняются от фиксированной формы. В результате иногда нет единого мнения о значении этнотопонимов, имеют место семантические интерпретации, организуются интуитивные анализы один за другим, а этимология древнего племенного названия остается неясной. Там, где нет письменных источников для точного семантического анализа этнотопонимов, диалектная система способна дать точную информацию. Наши исследования показывают, что соотношение структурных изменений за счет добавления диалектных элементов к этнотопонимам одинаково между тюрко-азербайджанскими этногеографическими названиями в современной Армении и общетюркскими племенными названиями, то есть, хотя и существуют различия в произношении и структурных комплексах, источник значения, семантический аспект создает устойчивое равенство или параллелизм, эти вопросы исследуются в статье.

Ключевые слова: Современная Армения, этнотопонимы тюрко-азербайджанского происхождения, диалектные варианты названий племен, семантическая устойчивость.

MAMMADOVA NIGAR ORUJ

SIGNS OF LEXICAL-SEMANTIC STABILITY AND CHANGE OF DIALECTS IN THE LITERARY TURKISH LANGUAGE OF THE ETHNOTOPONYMIC SYSTEM OF WESTERN AZERBAIJAN (NOW ARMENIA)

Summary

Ethnotoponyms occupy an important place in the general system of language, forming a special layer. Ethnotoponyms, denoting the names of clans, tribes, clans, clans, dashes, formed from the most ancient eras in Azerbaijani onomology, did not appear suddenly and, since their inception, have constantly reflected history, national psychology, worldview, religious and mythical views, professions and occupations of the people, etc. .d. was formed against the backdrop of reflection, served and serves equally all members of society at the national level. Our observations show that in scientific and theoretical sources written about the ethnotoponymic system, researchers did not take into account the fact that ethnotoponyms were influenced by

different dialect resources at different stages of expressing certain opinions. Therefore, modern ideas about modern ethnotoponyms could not fully cover the real-historical etymological analysis of the ancient Turkic-Azerbaijani tribal and clan names, and vice versa, what was said about the ancient names of the tribe, clan, clan, clan. Since ethnotoponyms represent the oldest layer of geographical names, their lexical-semantic features cannot be influenced not only by extralinguistic factors, but also by dialects and dialects; in them, a stable and continuous meaning is preserved throughout the history of the characteristics, while dialect features change their forms and images, they do not change from a fixed form. As a result, sometimes there is no consensus on the meaning of ethnotoponyms, semantic interpretations take place, intuitive analyzes are organized one after another, and the etymology of the ancient tribal name remains unclear. Where there are no written sources for an accurate semantic analysis of ethnotoponyms, the dialect system is capable of providing accurate information. Our research shows that the ratio of structural changes due to the addition of dialect elements to ethnotoponyms is the same between Turkic-Azerbaijani ethnogeographical names in modern Armenia and common Turkic tribal names, that is, although there are differences in pronunciation and structural complexes, the source of meaning, the semantic aspect creates a stable equality or parallelism, these issues are explored in the article.

Key words: Modern Armenia, ethnotoponyms of Turkic-Azerbaijani origin, dialect variants of tribal names, semantic stability.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.04.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.04.2024

**Rəyçi: fil.ü.f.d. Könül Səmədova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**